

Patrimoniul

Praguri, frontiere, treceri

de Smaranda VULTUR

Un mod de a citi o arhivă cu povestiri de viață din perspectiva acestor metafore-concepte dă, cred, posibilitatea de a analiza la o scară mai amplă diversele tematici ce par a uni între ele interviurile celor care și-au povestit viața. S-au confesat unor oameni din generații mai tinere, uneori diferiți din punct de vedere educațional, etnic, religios, mai buni sau mai puțin buni cunoscători ai istoriei trăite de interlocutorii lor. Un decalaj ce poate deveni productiv pentru analiză, marcând pragurile a două sau mai multor lumi care nu se suprapun.

În orizontul participanților la interviu - dar și al celor care, peste ani, vor citi întrebările și mărturisirile - se generează un loc al punerii în comun a memoriei. Este rezultatul trecerii noastre prin lume și al efortului de a înțelege diferențele dincolo de componenta umană comună. Astfel de mărturii străpung opacitatea timpului trecut, întredeschid ferestre spre alte moduri de a gândi și de a vedea viața și valorile asociate ei, normele și reprezentările care ghidează judecățile.

Odată cu trecerea timpului, ele pot fi gândite și ca praguri ale uitării. Ce rămâne demn de memorat depinde de epoci, de generații și de practicile memoriale promovate de ele - de la inscripții, monumente, comemorări, celebrări, la fapte de viață consemnate în jurnale, memorii, corespondență, albume de familie. Tot atâtea praguri între o memorie afirmată ca un consens colectiv și alta individualizată, personală. O arhivă ca cea creată și explorată de noi întinde o punte între cele două, ajută la intersecția lor.

Aceste practici valorizează uneori rememorarea pentru ea însăși. Însă memoria poate deveni un instrument al patrimonializării și subsumării unor discursuri care o iau în stăpânire în diferite scopuri. De văzut, în acest sens, eforturile identitare de circumscriere prin memorie a frontierelor față de Ceilalți, în care imaginarul național, regional, local - ca un câmp de reprezentări concurențiale - joacă un rol important. În jurul acestor reprezentări se creează solidarități memoriale și se negociază un statut, se invocă o tradiție, se normează acțiuni, se propun simboluri, se legitimează grupuri, se conturează raporturi ierarhice, relații între centru și margine. Se afirmă

frontiere interioare ale comunităților care își redescoperă diferența.

Cu alte cuvinte, interviul este câteodată o ocazie așteptată în care se poate reafirma identitatea proprie, cultivată cu diverse intenții conștiente sau nu, în scopuri nobile sau mai puțin oneste. Pe terenul acesta - adesea minat - se pot tălmăci, dar și răstălmăci sensuri, se pot inversa excesul de uitare cu excesul de memorie, se decenzurează tăcerile impuse, se acaparează un spațiu de comunicare, se negociază raporturi complementare sau de excludere și includere.

Renée Renard - *Lumi la intersecții*.
Destine din arhivă. Tinere din Variaș la chirvai

Menționez că folosesc în tot acest text termenul de frontieră în sensul pe care i-l dă, când analizează relațiile dintre etnii, antropologul norvegian Fredrik Barth. Pentru el frontierele sunt flexibile, se pot deschide sau închide, ele pot crea sau recrea diverse forme de organizare socială. Acest fel de a

vedea terenul de analiză respectă contextele de generare, dar și trecerile, schimbările, dinamicile de grup interioare și exterioare, și dinamica memoriei care creează și pune în discuție conținuturi.

Atitudinile față de memorie și uitare fac parte și ele din această competiție uneori acerbă, care dezvăluie ceva ce se trece adesea cu vederea sau se ignoră: memoria este locul unor bătălii cu alte mize, un câmp dinamic în perpetuă reorganizare, în care prezentul joacă un rol crucial.

De obicei rupturile - prag dintre epoci - cum a fost în cazul nostru căderea comunismului, Revoluția din 1989 (interviuri T. Orban, Daniel Vighi) - sunt edificatoare pentru astfel de schimbări care retrasează frontierele dintre memorie și uitare, dintre spus și nespus. În fantele acestei memorii rămân și atâtea lucruri de ascuns. Pentru că amintirile se opun adesea aducerii la suprafață, sunt greu de afirmat în spațiul public, intră în memoria colectivă sau măcar în cea larg împărțită, cu viteze, mize sau piedici diferite.

Pragul ca ruptură este o constantă în interviurile selectate pentru *Lumi la intersecții*. Mai întâi pentru că povestitorii martori au trăit în generații diferite și s-au confruntat cu evenimente istorice diferite. Vârsta la care au intrat din plin sub tăvălugul istoriei e și ea diferită, ceea ce antrenează amintiri și percepții diferențiate. Generată frecvent ca un prag între un înainte și după, povestea vieții e ea însăși un salt din

Renée Renard - *Lumi la intersecții*. Destine din arhivă
Familie în fața casei, Gărăna

prezentul narării ei spre trecut. Avem avantajul, la câțiva ani sau decenii distanță, să vedem și viitorul care a devenit trecut pentru prezentul în care citim sau ascultăm o mărturie de acest tip.

Memoria Holocaustului, amintirile războiului, ale crimelor regimurilor totalitare (naziste sau comuniste), ale lagărelor, ale Gulagului, ale victimelor mai ales, ale traumelor, ale revoluțiilor eșuate sau câștigate sunt greu de suportat și de asumat de societate din moment ce prezentul ne oferă și el evenimente oribile, distrugerii ale omului provocate de om. Într-o lume a consumului rapid, a distracției și cultivării plăcerii ca scop în sine, a noutăților mereu îngrijorătoare, în care devin memorabile fapte altădată rapid uitate sau neștiute, trecutul tinde să fie ceva cu totul neglijabil, se reduce la ce a fost ieri sau acum o lună, un an. Urcarea pe pedestal a memoriei e obiect de contestare, e privită cu suspiciune, e ambalată în protocoale plicticoase sau strict formale. E pusă în derizoriu, deconstruită. Zeița Mnemosyne a fost demult detronată din cetate.

Totuși editurile, muzeele, arhivele, bibliotecile și alte instituții ale memoriei continuă să existe, să lărgească sfera a ceea ce e demn de patrimonializat și de arătat, de expus, de comunicat. Persoane private, organizații, instituții dedicate memoriei lucrează în colaborare cu cei care arhivează memoria pe cont propriu cu mijloacele lor. Avem o revistă *Memoria*, un Memorial al Victimelor Holocaustului, un Memorial al Victimelor Comunismului. Există azi posibilități de conectare la eforturile Uniunii Europene de a reface continuitățile și de a repara rupturile care împiedică memoria est-europeană să se integreze cu adevărat în dialogul necesar pentru o racordare a memoriilor de dincoace și de dincolo de zidul căzut. Avem arhive de istorie orală la Cluj, la Sighet, la Iași, la București și în alte locuri. Ce altă mai bună formă de interconectare cu ele decât tematicile comune și diferențele în tratarea lor?

Felul în care memoria devine obiect de patrimonializare sau participă la un astfel de proces e un fapt de mare interes pentru cercetător. Prin interviul de istorie orală sau de poveste a vieții, pătrund în prim-planul memoriei fapte ce privesc experiența personală, universul de

viață cotidian și familial, sfera complicată a realțiilor cu ceilalți, a emoțiilor, a sentimentelor, a senzorialității. Rememorarea pune față în față trecutul cu prezentul, prefigurează viitorul, marchează intersecțiile istoriei cu memoria. Prinde astfel chip un profil uman, un personaj care își revendică un statut și devine propriul său personaj. Trecerea lui prin lume ia chipul poveștii pe care o spune despre el și despre alții.

La fel cum prind viață diferite tipuri de cercetători, intervievatori: mai grăbiți, mai răbdători, mai axați pe obținerea de informații, mai participativi, mai empatici sau mai distanți, cu un aer mai obiectiv sau mai implicat etc. Nu mă îndoiesc că va fi interesant peste un anumit timp să se facă și astfel de observații asupra arhivei despre care vorbesc aici. Se va vedea atunci poate că interviul este un mod de a învăța să faci interviu și că toți avem pe ici pe colo scâpări, avem mai mult sau mai puțin talent, cunoaștere. Abia trecut prin acest exercițiu, cercetătorul poate învăța să se observe pe sine, să învețe și să îi învețe pe alții. Nu mai puțin, contează perspectiva profesională, ținta interviului, suporturile de transmitere, confruntarea cu alte tipuri de documente, notele din jurnalul de cercetare.

Iese așadar la iveală o istorie mărunță pe care statisticile, datele, utilizările memoriei în interes politic sau de alt tip, o ignoră. Transmiterea unei memorii imateriale, interacțiunile citite sau ascultate azi, după mai bine de două decenii de la realizarea lor, fac o nouă conjuncție cu prezentul în care trăim și în care, din păcate, astfel de istorii au redevenit actuale. Țin să subliniez că există un mare decalaj între contextul în care faptele relatate și cele pe care le trăim în prezent s-au petrecut/se petrec. Orice încercare de „prezentificare” a istoriei este o cale ce privează atât trecutul cât și prezentul de o bună înțelegere. Dar tocmai decalajul este cel care ne poate ajuta să dăm un sens povestirilor, cât mai aproape de intențiile povestitorului și să acceptăm invitația de a asista la o întrevvedere între ce mai este recuperabil și ce s-a pierdut cu totul din experiențele de viață, în unicitatea lor.

Unde se plasează povestea de viață ca tip de comunicare a memoriei? A alege pentru a discuta acest lucru, cincizeci de interviuri

dintr-o arhivă mai amplă înseamnă pentru cercetătorul memoriei a-și delimita terenul, a contura o frontieră, a crea astfel o comunitate de martori.

Am în spate câteva decenii de când am practicat eu însămi interviul cu povestiri de viață și mi-am conturat în acest fel un teren având ca nucleu central o experiență colectivă traumatică (deportarea în Bărăgan din 1951, domiciliul obligatoriu, refugiul de după război, instalarea comunismului și colectivizarea) sau memoria unor comunități locale (Timișoara, Comloșu Mare, Gârâna, Oravița, Tomnatic etc.), memoria unor comunități etnice (români, evrei, germani, maghiari, sârbi, bulgari). Am lucrat mult singură, dar și în grupuri de cercetători și am explorat și moduri diferite de a concepe un teren, de a face istorie orală, de a culege, informații, de a observa și a interpreta materialul produs pe măsură ce terenul se redefinește în funcție de noi întrebări, de fapte imprevizibile sau de tematici neluate în considerare inițial.

Pe măsură ce cunoaște mai bine comunitatea studiată, cultura ei, straturile ei, oamenii care i-au dat viață, cercetătorul o va percepe în diferența ei internă. Ceea ce poate părea la început un întreg omogen și bine definit se dovedește, pe măsură ce antropologul observă, participă și încearcă să interpreteze, să scrie, o realitate reordonată de chiar emergența frontierelor, de limitările ce devin vizibile în cercetare; inclusiv cea dintre observator și observat, având în vedere că interacțiunea presupusă de interviu este, înainte de toate, o întâlnire între doi oameni. Antropologul care face teren, cum se spune, știe că nu există grupuri omogene, că generalizările sunt păguboase, chiar și atunci când înlocuim clișee cu alte clișee, excluderi cu alte excluderi.

Paradoxul ce se naște e că, pe măsură ce e construit și circumscris de cercetător, terenul se dovedește a fi sursă a multiplicării perspectivelor de studiat și deci a diversității interne care îl face să se reconfigureze. De aceea sunt lucruri care ne scapă, întrebări pe care nu le sau nu ni le punem, detalii semnificative, gesturi sau repetiții pe care nu le observăm decât când reascultăm sau transcriem și edităm un interviu, îl comparăm cu altul.

Ce am putea spune până aici despre exercițiul memoriei și funcționarea ei din perspectiva grilei noastre de lectură? Pragul este spațial, dar și temporal. El poate marca vârstele omului și pragurile dintre generații. Poate fi un loc de trecere sau un obstacol, ceva de care te împiedici.

Renée Renard - *Lumi la intersecții. Destine din arhivă*
Soția lui Andrei Spira cu fiica lor la Cernăuți, 1937

Odată trecut, el marchează un început nou, e legat de trecut și de viitor, poate fi un acum trecător sau o relansare spre altceva decât ceea ce a fost. Sau o reluare din alt punct a ceea ce a trecut. El poate defini o frontieră a timpului istoric, marcajul între două evenimente sau locul în care spațiul se deschide sau se închide. Așa arată în narațiunile vieții limitele temporale și spațiale care definesc etapele ei (copilăria, adolescența, tinerețea, vârsta adultă, bătrânețea), dar și clivajele dintre regimuri totalitare și democratice, dintre perioadele de cădere și revenire, dintre pierdere și recuperare. Cu cât măsurile ce îl vizează pe povestitor ca victimă sunt mai absurde și discreționare, cu atât martorii încearcă să găsească explicații, să se apere, să revendice justiția oamenilor sau a lui Dumnezeu. Povestea vieții le dă șansa de a-și recupera un statut ce le-a fost refuzat, de a se reabilita în ochii celor au aderat, benevol sau impus, la perspectiva de a-i considera dușmani (conform cu ideologiile care i-au etichetat și a propagandei care i-a însemnat).

Ebine să-i ascultăm pe supraviețuitori. E terapeutic câteodată. În spatele mărturiilor lor stau atrocități și suferințe care ne fac să ne întrebăm iar și iar: Cum a fost posibil? Sunt

oamenii sub vremi sau mai pot face ceva ca să se apere, dacă statul în care trăiesc nu o face? E de netrecut frontiera între teama indusă și curajul de a lua apărarea aproapelui? Care sunt limitele iertării? Poate memoria să fie balsam, catalizator al înțelegerii, mângâiere, salvare? Ne putem pune în pielea celor care au suferit? Până unde, cât?

Sunt întrebări și răspunsuri posibile cu mare încărcătură emoțională, dar și etică. Le dau unii martori sau cei care le succed, cei care își asumă să vorbească în numele unui Noi aflat în opoziție cu opresorii lor, acei Ceilalți care i-au adus în situația de victime sau acei Ceilalți pe care conjuncturile sau abilitatea i-au ferit de necazuri, cei care au asistat doar, au fost mai norocoși, au suferit indirect, pentru că de multe ori anatema s-a extins asupra familiei sau urmașilor lor (Gh. Lăzărescu, Nicolae Diminescu, Gabriela Murgu Kopony între alții). Interdicțiile de a urma o școală sau alta din motive rasiale sau de clasă, excluderile, privirea dușmănoasă, atacul la persoană, plecările forțate dintr-un loc în altul, evacuarea din casă, prelevarea bunurilor, interdicții de călătorie, de deplasare, de comunicare sunt doar câteva din cele care au fost angajate în tăvălugul pedepselor repetate și reluate. O mașină de zdrobit conștiințe, de produs frică, neputință, marginalizare. Reversul lor, o mare eliberare, o voință de a trăi și de a compensa peste măsură prin vitalitatea interioară, prin puterea omului de a crede, uneori înșelându-se, că binele, ca în basme, învinge întotdeauna.

Sunt tot felul de plecări și de treceri ale frontierelor reale. E cazul evreilor care au fost siliți, ca să se apere, să părăsească un loc sau altul sau care au trecut frontiera locului lor de naștere împreună cu familia fără să bănuiască măcar că vor merge, de fapt, direct spre exterminare. E apoi al deportaților germani ridicați și transportați la muncă silnică în URSS (Donbas sau Siberia) - Schaftari, Katharina Khn, familia Cristinei Renard - sau al celor deportați în Bărăgan, al refugiaților de război basarabeni, bucovineni (despre refugiu și chinurile lui vorbesc și Sergiu și Constantin Flondor) macedoromâni (Zoe Passima), al românilor refugiați din Transilvania în timpul ocupației hortyste, al celor care au încercat să fugă sau să se întoarcă din prizonierat. Pentru cei urcați în vagoane cu forța - vehicule ale trecerii spre

necunoscut sau direct spre moarte - pentru cei care au devenit apatrizi, pentru cei cărora le-a rămas de la cei plecați doar un obiect amintire, o scrisoare, o fotografie (Klinenberg), un dar de la cei care nu s-au mai întors niciodată acasă, poate face memoria ceva? Poate umple ea golul? Poate povestirea, vocea, chipul să fie începutul unei noi povești? Viața a condus uneori spre intersecții ale lumilor și destinelor, anterioare transpunerii și comunicării memoriei.

Sunt și treceri ale frontierelor pentru formare profesională, cum e cea a Magdalenei Csendes, a lui Frederik König sau a lui Andrei Spira, care străbat Europa mai întâi pentru a învăța și apoi pentru a-și găsi un loc de muncă. Azi astfel de deplasări sunt numite stagii de formare și perfecționare. Dar Andrei Spira trece frontiera de la Mulhouse la Basel, din Franța în Elveția, cu tramvaiul și pentru a vinde dulciuri în producție proprie și a-și completa în acest fel finanțele necesare întreținerii în școală; o școală a vieții. Se trece frontiera, când e liberă, pentru a călători, pentru a merge la băi, sau pentru a vedea lumea. Se trece când pleci la război (Schuster, Horia Musta, Gh. Lăzărescu).

Tineretea și copilăria au fost totdeauna mai frumoase și asociate în memorie unui mai bine – spune un clișeu. Dar interviurile lui Vasile Docea, Vasile Fantaziu, Cornelia Fiat, ale celor recrutați pentru front infirmă acest clișeu. Ce să spunem despre tribulațiile sorții, cele care fac ca un copil crescut într-o casă confortabilă, pe o stradă centrală din oraș, să fie silit, după deportarea tatălui și arestarea temporară a bunicului, să locuiască în pivnița aceleiași case în care se instalaseră puternicii zilei, după 1951 (N. Diminescu)? Ce să spui de prietenii lui de joacă, evrei, care se mutaseră forțat în perioada războiului pe fosta stradă a Trandafirilor (Magdalena Csendes Holender)? Sau de cei care aveau să părăsească în grabă superba vilă Langer, fostă Kimmel, după ce pierduseră prin naționalizare, fabrica de mănuși Waestend? În 1941 domnul Langer, proprietarul fabricii și capul familiei, a fost silit să se refugieze de la Oravița la Timișoara cu cei 100 de muncitori, din cauza pericolului legionar. După naționalizarea din 1948 emigrează definitiv în Franța.

In jurul unor astfel de mărturii se definesc teritorii ale orașului repopulate cu o lume diferită de la o generație la alta. Casele își schimbă locatarii, diversitatea etnică dispare lent sub efectul războiului și al uniformizărilor impuse. Rămân nostalgiile legate de trecut, nedumerirea față de noul aspect al unui loc sau de actuala organizare a spațiului, fals-neînțeleasa mirare că a apărut o lume din care parcă au fost eliminate treptat rosturi sau sensuri. Plimbatul pe jos (Mariana Șora, Else Schuster, Stela Botiș Simon), vegheat de ceasuri mari care marchează locuri de întâlnire, piețele în care se intersectează o lume diversă, sărbătorile care pun praguri trecerii, Corso și Surogatul ca scene ale socialității structurate ierarhic. Argumentele pentru a admira sau respinge nu lipsesc. Dacă am face o listă a lor, am putea stabili anumite norme și reguli a căror respectare joacă un rol crucial în stabilirea unei scale a criteriilor și filtrelor prin care trece acceptarea Celuilalt, toleranța și respectul sau respingerea și criticarea lui.

In linii mai generale, cum apari în fața Celuilalt, cum ești sau ai putea fi judecat, onorabilitatea, succesul, munca, inițiativa, educația, realizările sunt criterii de demarcare de Celălalt pe care îl alegi ca diferență a ta. Acest Celălalt poate fi instituit ca un model, un arbitru care funcționează ca un fel de sine autoritar, sau mai prietenos, omul de lângă tine, cel care oferă sprijin sau ajutor, cel cu care îți petreci timpul și te bucuri de viață.

Ultimul venit este adesea mai prost văzut decât cel vechi în comunitate și integrarea lui, mai ușoară sau mai dificilă la ceea ce se vrea a fi spiritul locului, este judecată în termeni pozitivi sau negativi după cum acest spirit este definit în autoreprezentările grupului mai bine poziționat simbolic.

Multe povestiri invocă binele făcut de alții la nevoie sau îndreptat spre alții, regăsit cu greu după perioade de izolare, dar și cu entuziasm câteodată, cu dorința de a face ceva cu Ceilalți pentru Ceilalți; inclusiv în planul memoriei.

Pragul de trecut e mereu invocat, fie că e vorba de a fi acceptat sau de fi exclus. Trecerea lui poate însemna a strânge câteva lucruri într-un geamantan sau o traistă și a te ascunde, a fi ridicat și dus departe, a fi făcut prizonier. Ceva rămâne în urmă (acel Trenul a jale

a fluierat al Măriei Mărilă, deportată în Bărăgan) altceva începe, se pune în mișcare ca vagoanele unui tren care străbate timpul într-o direcție necunoscută. Anumite ritualuri însoțesc trecerea, fie că săruți pereții casei la plecare sau mângâi, pentru ultima dată, animalele care rămân de izbeliște în urma ta (Anuța Radoslau), fie că ai completat o fișă dintr-un recensământ ce îți pecetluiește, fără să știi, soarta.

Trecera frontierei presupune anumite semne și simboluri care o însoțesc. A poseda un pașaport și o viză de plecare, provizorie sau definitivă, făcea parte dintr-o probă sau probe succesive, pentru unii foarte dificil de trecut. Înlesnirile veneau de sus, de la organele corupte, de la cei care erau puși să facă trierile. Același mecanism era pus în funcție pentru accesul la alte resurse reale sau simbolice. Granițe rigide și închise marceau frica de străin, diabolizat și instalat în poziția alterității negative, mai ales dacă venea din Vest. Contactul cu el era privit ca impurificator, așa cum impur era considerat altădată dușmanul de clasă. Cel care pleca spre Vest era la fel de rău privit în propaganda oficială. Vorbesc aici de anii '80 prezenți mai mult cu răul lor în multe interviuri. Se vede din ce spun că frontiera, ca și pragul, pot căpăta din însemne ale traversării spațiului, reprezentări cu încărcături simbolice.

Se pleca și altădată, ca acum, atunci când era posibil, până la capătul lumii. Pentru libertate, pentru că erai urmărit sau prigunit. Se pleca pentru bani, în alte timpuri în care proprietatea era respectată și transmisă în familie, bani pe care să îi transformi în pământ, agonisiți pentru familia ta. Pământul era câștigat prin muncă grea în fabricile din SUA la început de secol XX ca emigrant din Banat sau Ardeal (porecla de Americanul a rămas frecventă în satele de unde au plecat). Au trecut de mai multe ori Oceanul și s-au întors să se căsătorească sau ca să aducă familiei ajutor, precum emigranții noștri de azi spre țările mai bogate ale Europei. Pentru „americani” noștri lucrurile nu au stat prea bine. Și-au pierdut cetățenia americană vrând să lupte în război pentru România, au pierdut averea și au fost tocmai pentru ea deportați (Petru Maghiaru, Ioan Mănescu).

Frontierele sunt statice și uneori greu de trecut când sunt definite ca teritorii circumscrise juridic, cum sunt frontierele statelor naționale sau ale altor organisme suprastatale. Ele triază și exclud. În vremea dictaturilor ele se reproduc ca atare la dimensiuni mai mici, creează

Renée Renard - *Lumi la intersecții. Destine din arhivă.*
Olga pe terasa din Glinchi

animozități, conflicte și bătălii simbolice, care definesc limite rigide între Noi și Ceilalți, priviri încrucișate rău voitoare, mergând până la anihilarea celuilalt. Asta în timp ce Ceilalți care se instituie în Noi, la scara mai mare sau mai mică a societății, își promovează o imagine eroizantă și plină de autocompasiune. Se generează periodic clișee, stereotipuri, care se pierd sau revin, în funcție de circumstanțe, foarte lent. Ele sunt uneori doar verbale, alteori devin factori de mobilizare la acțiune. De obicei primele le preced și le anunță pe celelalte. Mijloacele moderne de comunicare media sunt un factor eficient de întărire a acestora. Ceea ce transformă frontiera în prag de netrecut, în obstacol major între Noi și Ceilalți alimentând extremismul de tot felul. Trebuie să subliniez că nici cei care se instituie în Noi și îl definesc pe Celălalt ca bun sau rău, ca individ sau ca grup, nu sunt o instanță omogenă. Adesea cei care o compun folosesc retorici diferite și au mentalități diferite. Amintesc că în lumea democratică frontierele pot fi permeabile, definite și redefinite prin înțelegeri și negocieri. Pot fi frontiere teritoriale dar și imaginare, atunci când produc diferențe în câmpul relațional uman.

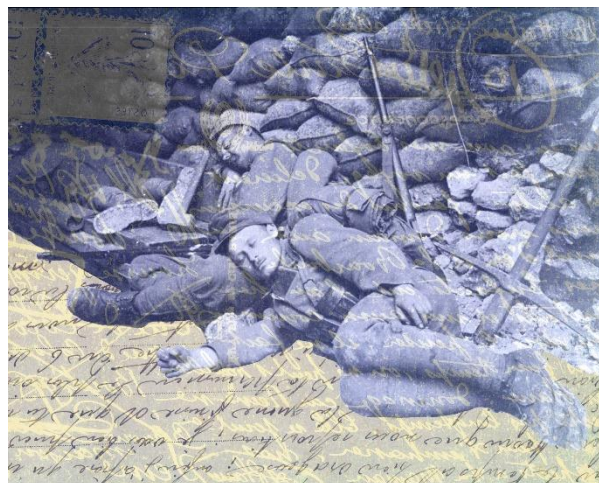
Interviurile de tip povestea vieții deosebite dezvoltă trecerea prin lume a individului ca focalizată pe experiența umană. O imagine dintre pozele afișate pe pagina de web și în expoziția lui Renée Renard, mi-a atras atenția: e cea a Zoiei Passima, traversând un braț al Dunării, în timpul deportării ei în Bărăgan, la Răchitoasa. Aromâncă de origine, a traversat cu familia mereu frontiere până când ai ei au fost dirijați spre Banatul din care aveau să fie, din nou, duși forțat în Câmpia Bărăganului. A împărțit aceeași soartă cu basarabienii și bucovinenii refugiați în Banat, dar și cu germanii, sârbii, sau cu românii instalați de mai multă vreme acolo. Pe site-ul www.deportatiinbaragan.ro al BCUT se găsesc nenumărate mărturii de acest fel.

Renée Renard - *Lumi la intersecții. Destine din arhivă*
Zoia Passima la Răchitoasa în Bărăgan, trecând Dunărea

Despre traversarea Dunării pentru a merge la lucru la ferme vorbesc și alte mărturii. Margareta Schanen Docea povestea că fetițele de vârsta ei ascundeau în șorțuri câteva roșii sau legume de care nu aveau altfel parte. Paznici vigilenți le așteptau uneori pe malul de întoarcere și le puneau să le arunce; gest amintit ca o mare umilință și frustrare, întrucât foamea era una dintre suferințele mari din Bărăgan (vezi interviul lui Vasile Docea).

Dincolo însă de atâtea neazuri și frământări care însoțesc mărturiile din deportare (vezi și Amalia Sarafolean), imaginea Zoiei Passima, împingând barca pe apa

Renée Renard - *Lumi la intersecții. Destine din arhivă*
Oră de somn în adăpost, linia de tragere pe frontul italian
la San–Martino, 1915

întunecată, mi se pare un simbol al trecerii înseși, al ambiguității ei, prefigurând pragul dintre viață și moarte. O plutire între maluri, între frontierele libertății, între ce e interzis, când ești cu domiciliu forțat, și ce poți imagina, ca sursă de evadare. Un moment de pace și de reflecție, singur în mijlocul apelor, însoțit de ochiul care a observat, de cel care a surprins imaginea și a immortalizat-o.

Imaginea Zoiei Passima ne amintește de cea a Anei din Comloș, cea pe care o regăsim în paginile romanului *Femeia în roșu*, de Viorica Groșoreanu, de Persida Julian și atâtea alte eroine din povestirile de viață. Asemenea altor destine, în viața lor au exersat atâtea și atâtea treceri. Au călătorit cu vagonul, cu vaporul, căruța, cu birja sau cu automobilul. Pe toate le-au încercat în această lume, sau la intersecția unor lumi. Dar mai ales au plutit pe luntrea lui Caron, așa cum sigur au plutit pe apele visului, dintre toate, cel mai solid vehicul al trecerii. Până la urmă, orice poveste de viață este, cred, una despre trecerea și prețerea vieții.

*Acest text a fost conceput special pentru a însoți, alături de „Ghid de arhivă”, povestirile de viață din Banat de pe site-ul www.lumilaintersectii.ro, realizat de Cinty Ionescu și Fundația Narrative într-un proiect AFCN în colaborare cu Biblioteca Centrală Universitară „Eugen Todoran” din Timișoara, în perioada iulie – noiembrie 2024 (S.V.).